

Ionesco: Haldoklik a király

Nemcsak a könyveknek, hanem a drámáknak is megvan a maguk sorsa — színpadi sorsa. Hogy melyik színház, illetve rendező mikor és miért vesz elő egy darabot a világ drámairodalmának hatalmas raktárából, hogy a tetszhalott művet színpadi életre segítse — az sok és sokféle tényező függvénye lehet. Anyagi lehetőségek és a színház, a társulat adottságai éppúgy szerepet játszhatnak benne, mint a rendező, dramaturg vagy más színházi bába hajlamai, ízlése és érdeklődése, s végül, az adott társadalmi-politikai légkör, mely a választást, feltehetően, bevallva-bevallatlanul, motiválja.

Bizonyára az sem véletlen, hogy Ascher Tamás Ionesco e kevésbé népszerű darabját húzta elő 1989-ben, Budapesten, a Katona József Színházban — az új év első bemutatójaként. Az 1962-ben keletkezett dráma szinte megszállott következetességgel bont ki egyetlen drámai szituációt: az ember és a halál örök konfliktusát. A téma, egyike a legáltalánosabb, legbanálisabb filozófiai alapkérdéseknek — mint drámai helyzet is triviálisnak tűnhet. Ionesco darabja azáltal lesz eredeti és újszerű, sőt, sokkolóan merész, hogy a meghalás fiziológiai-pszichológiai folyamatát közvetlenül, minden más elemtől megtisztítva viszi színpadra — a haldoklás itt nem csupán tartalmi, hanem dramaturgiai tényező is. Nincsen tehát igazi színpadi történet (azaz, a történet: Berengár meghalása) s a szereplők is csupán ennek a történetnek a függvényében nyernek határozott alakot, arcélt. A színpadi teret és időt is egyértelműen ez a folyamat határozza meg; a színpadi (fiktív) idő pontosan egybeesik a (valóságos) dramaturgiai játékidővel: Margit királynő időnként közli Berengár királlyal, hogy hány perc múlva éri utol a halál, s a darab elején arról is felvilágosítja, hogy „az előadás végén meg fogsz halni”. A dráma tehát: Berengár küzdelme az idővel, mely visszafordíthatatlan és kegyetlen, s mely kivédhetetlenül hozza egyre közelebb a halál pillanatát. Nincs segítség, nincs vigasz és nincs kiút ebből a drámai helyzetből — ezt csak elfogadni lehet, ahogyan Berengár király is teszi; az elmúlás végleges, visszavonhatatlan — legfeljebb késleltethető — sorsa az embernek.

Filozófiai dráma tehát ez a javából — hiszen majdhogynem tételesen, didaktikusan viszi színre a témát — ám mégsem lesz belőle tan-dráma, afféle illusztráció Heideggerhez. Ionesco-nak olyan színpadi metaforát sikerült megalakotnia, mely egyszerre konkrét és elvont, egyedi és általános. Berengár királyvolta, koszlott-koppottas, vele pusztuló birodalma, szegényes háza-népe jól és hatásosan érzékelteti a szípadon, hogy minden ember: önálló, teljes birodalom, mely a halállal egy csapásra megsemmisül. Vagy legalábbis, hogy minden emberben végtelen lehetőség rejtőzik: lehetőség a teljességre, az emberi tevékenység és alkotás teljességére. Az egyes emberrel nemcsak egy egész univerzum szűnik meg — csillagrendszerek, népek és holdak —, hanem az idők teljessége is, s mindaz mely létrejött az idő folyamán — Homérosz és Shakespeare, hősök és hadvezérek. Az abszurd dráma mestere e művében nem az életet mutatja abszurdnak, hanem, ellenkezőleg: a halált, a halált, mely elfogadhatatlan a józan ész számára, mely „nem természetes, hanem természetellenes”.

Legalábbis ezt mondja a minden emberben ott lakozó életösztön — mely sohasem akarja tudomásul venni az elmúlás elkerülhetetlenségét. Akárcsak Berengár király, akinek hiába jelenti be az udvari orvos (együttal hóhér) és Margit királynő, hogy már csak másfél órája van hátra az életből. Nem hiheti el, nem akarja elhinni, pedig már több mint hatszáz éve uralkodik. Sinkó László alakítása döbbenetes pontossággal rajzolja meg a halál-gondolat elvetésének, illetve elfogadásának egyre kisebb amplitudójú hullámvonalát: a mind kisebb intenzitással fel-feltörő életösztön és a rezignált beletörődés egymást váltó periódusait. Alakításában bravúros módon jelennek meg a haldoklás fizikai kísérőjelenségei — s az elleplezésükre irányuló kétségbeesett kísérletek. Sinkó meghalása elhitheti velünk: itt valóban egy király haldoklik, aki zsarnok ugyan és kegyetlen, mégis, szánandó és résztvételtető — pusztán azért, mert ember, s mint ilyen, halandó. A királyt körülvevő udvari nép: a két feleség, a takarítónő, a testőr és az orvos a halálhoz való külső viszonyulás különböző lehe-

tősegeit, különféle magatartás-típusokat reprezentálnak. Különösen fontos a három női figura: az idősebb királynő, Margit, a hűvös értelem, a józan racionalitás szócsöve, a halál tényének, elkerülhetetlenségének elfogadására beszél rá Berengárt; míg a fiatalabb, Mária, hisz a szerelem, az érzelmek erejében, hisz, hogy a szerelem legyőzheti a halált is. Kísérlete, mellyel vissza próbálja tartani férjét a végzetes úttól — kudarcot vall; Margit bizonyul erősebbnek. Őt segíti a különböző természettudományok meseivé stilizált képviselője is, aki orvos, sebész, hóhér, bakteriológus és asztrológus egy személyben. Mindhárom szerep kitűnő tolmácsot kap a színpadon: Csomós Mari okos, józan és szép Margit, s csak annyira kegyetlen, amennyire maga a halál, melyet férjének megtanít; kitűnő partnere Rajhona Ádám az orvos szerepében. Básti Julinak remek jelenetei vannak — a legemlékezetesebb talán az, amelyben férjét szerelmük letűnt idejére, a múltra próbálja emlékeztetni, a hajdani szenvedély parázsát felszikkasztva akar küzdeni az Idővel. Nagyon jó a Testőr szerepében a kitűnő humorú, ironikus alkatú Végvári Tamás: az eseményeket világáig kiabálva ellátja az (itt groteszkre hangszerelt) antik kórus feladatát — ugyanakkor a személyes részvét, a szánalom hangjait is megszólaltatja. Máthé Erzs, Juliette, a takarítónő szerepében pályafutásának egyik kiemelkedő alakítását nyújtja. Színpadi jelenléte akkor is intenzív és hatásos, ha egy szót sem szól, csak épp átvonul a színen. Annak az örök asszonyi jósnak a tenyeres-talpas, har-

sányan közönséges megtestesítője ő, melyről Babits is énekelt a halállal való szembenézés nagy versében: az Ősz és tavasz között-ben.

A Haldoklik a király: modern, groteszk ars moriendi, példabeszéd a halál elfogadásának, a meghalás „technikájának” jó módjáról. Az író szerint: a halállal való szembenállás drámája mindig egyszemélyes; könyörtelenül racionális világában sem a hit, sem a másik ember, sem a szeretet és a szerelem nem nyújthat vigaszt és segítséget a halált váró, magányos utasnak: az úton csak egy darabig kísérhetik el. Mindenfajta élet jobb, mint a halál — tanítja Ionesco — a halál közellétében Berengár király előtt megszépülnek a legbanálisabb, hétköznapi dolgok is.

Noha tudjuk, hogy az író az egyén, az individu-um haláláról beszél itt, a mű másfajta felhangjai is felerősödnek és visszhangot vernek a nézőben: a királlyal együtt pusztuló, szűkülő birodalom, a fogyó, romló, lassan eltűnő nép és ország képze- te és képe — melyet jól és hatásosan jelenítenek meg Antal Csaba színpadképei és Szakács Györ- gyi kifejező jelmezei — borzongató hatású és szorongást kelt. S az örökké uralkodni vágyó, magát halhatatlan, mindenható lénynek képzelő zsarnok figurája is aktuális asszociációkra csábítja a nézőt. A darab, úgy érezzük, erre is figyelmeztet: ne hidd, ember, hogy a hatalom halhatatlanná tesz — a halállal szemben semmi-féle hatalom és erő nem segíthet. Ember vagy, tehát halandó.

Erdődy Edit

Kulturális krónika

A kultúra ökológiája. Az Új Forrás füzetek 3. kötete jelent meg ezzel a címmel, Cs. Varga István szerkesztésében. Az ökológusok évtize- dek óta kongatják a vészharangot: tönkretesszük a Földet. S a jelek szerint — csak úgy, mellékesen — leromboljuk a kultúrát.

Felmentését kérte a művelődésügyi miniszter helyettese. A Magyar Hírlap riportere kérni távozása okáról. A válasz: a minisztériumban eluralkodott a „dölyfös dilettantizmus”, fenyeget a visszarendeződés.

A többi néma csend. Senki nem beszél ar- ról, hány nemzedék műveltségét tették félolda- lassá az érthetetlenül megírt, tudáskereső tanköny- vekkel. Ki a felelős némelyik tantárgy felül kezdett és ott félbehagyott reformjáért? (A legfájdalmasabban a magyar nyelv és irodalom jelenlegi oktatása szenved e meggondolatlan- ságot.)

Hörögve kellene tiltakozniuk azoknak, akikre e célzás vonatkozik. Adatok sokaságát kellene felsorakoztatniuk, milyen remek eredményeket